

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

MİSİR ŞAİRİ ƏHMƏD ŞÖVQİNİN SÜRGÜN DÖVRÜ YARADICILIĞINDA VƏTƏN HƏSRƏTİ

İxtisas: 5718.01 – Dünya ədəbiyyatı (ərəb ədəbiyyatı)

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: Şahanə Müqəddəs qızı Şahbazova

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2024

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası akad. Z.M. Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun "Ərəb filologiyası" şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Səbinə Arif qızı Səmədova

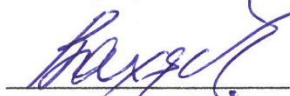
Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Kamandar Kazım oğlu Şərifov

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Aynur Zahid qızı Hüseynzadə

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Cəmilə Vəqif qızı Dəmirova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən FD 1.18 – Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının sədri:

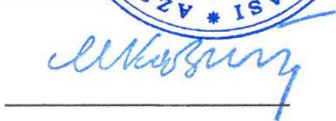
AMEA-nın həqiqi üzvü,
filologiya elmləri doktoru,
professor
Gövhər Baxşəli qızı Baxşəliyeva

Dissertasiya şurasının elmi
katibi:

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent
Xanımzər Əli qızı Kərimova

Elmi seminarın sədri:

AMEA-nın həqiqi üzvü,
filologiya elmləri doktoru,
professor
Muxtar Kazım oğlu İmanov

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Ərəb ədəbiyyatşünaslarının “Nahda” (“Dirçəliş”) əsri adlandırdıqları XIX əsrdə ərəb ədəbiyyatı Misir, Livan, Suriya kimi ölkələrdə sözün həqiqi mənasında özünün dirçəliş dövrünə qədəm qoymuşdur. Bu dövrdə artıq xalqın maraq və istəklərinə cavab verməyən qədim ədəbiyyat yerini xalqın həyatını bütün istiqamətlərdə əks etdirən, milli və ümumbəşəri problemləri səsləndirən, milli azadlıq hərəkatını ruhlandıran müasir ədəbiyyata vermişdir.

Bu ədəbi intibaha böyük töhfələr vermiş ərəb şair və yazıçıların yaradıcılığında ərəb ədəbiyyatının dirçəliş dövrünə işıq salan istiqamətlər çoxdur. Bu nöqteyi-nəzərdən böyük Misir şairi Əhməd Şövqinin sürgün dövrü yaradıcılığı əhəmiyyətli mərhələni təmsil edir.

XIX əsrin ikinci yarısı, XX əsrin əvvəllərində (1868-1932) yaşamış Əhməd Şövqinin dramaturgiya sahəsində, nəzm və nəsr sahəsindəki zəngin yaradıcılığı ondan neçə əsr əvvəl tənəzzül vəziyyətində olan ərəb ədəbiyyatına bənzərsiz yenilik gətirmişdir. Ə.Şövqi öz yaradıcılığında müasir sivilisasiyanın ideyalarını əks etdirməyi bacaran ilk ərəb şairlərindəndir. Şairin 1915-1920-ci illərdə Əndəlüsdə - ərəblərin iftixar mənbəyi olan məkanda keçirdiyi sürgün dövrü yeni ərəb ədəbiyyatına böyük nemət bəxş etmiş, klassik şeirin yenidən canlanmasına zəmin yaratmışdır. Bu mənada, Misir ədəbiyyatında və ümumən ərəb ədəbiyyatında poeziyanın yenilənməsində müstəsna rola sahib şairin sürgün dövrü yaradıcılığının araşdırılması bu sahəyə yeni baxış tələb edir. Müasir dövr ərəb ədəbiyyatının “Əmirüş-şüərası” Əhməd Şövqinin Əndəlüsdə yaratdığı əsərlərinin öyrənilməsinə həsr olunan “Misir şairi Əhməd Şövqinin sürgün dövrü yaradıcılığında vətən həsrəti” mövzusunda yazılan tədqiqat işi bu tələbata cavab verir.

Tədqiqat işində şairin yaşadığı mühitə, həyat və yaradıcılığına ümumi şəkildə toxunulmuş, poetik irsi və Əndəlüs dövrü yaradıcılığı geniş araşdırılmışdır.

Dissertasiya işinin əsas tədqiqat obyekti Əhməd Şövqinin vətən həsrətinin ifadə olunduğu şeir yaradıcılığı, əsərlərində qürbət həyatının təsiri və bu təzahürün kəmiyyətidir. Bu mənada, dissertasiya işi şairin yaradıcılığının dönüş nöqtəsi olan sürgün dövrü mərhələsini – vətəndən kənar düşməsinin səbəblərini, bunun şairin həyatına və yaradıcılığına təsirini ətraflı araşdırır. Bu dəyişikliyə bir sıra faktorlar səbəb olmuşdur – bu faktorların müəyyən qismi siyasi, müəyyən qismi psixoloji, müəyyən qismi isə sosial və mədəni faktorlar olmuşdur. Ə. Şövqinin yaradıcılığının Əndəlüs dövrü qəribliyin səbəb olduğu nisgil və həsrəti özündə əks etdirir. Bu nisgil müxtəlif istiqamətlərdə təzahür edir: vətən həsrəti, yaxınlarının və dostlarının həsrəti, keçmiş gözəl günlərinin həsrəti, doğma məkanların və sevdiklərinin həsrəti. Lakin şairin poeziyasında ən çox əks olunan və ən güclü təsirə malik nisgili vətən həsrətidir. Bu da, onun beş illik sürgün müddəti ilə bağlıdır.

Tədqiqat işinin aktuallığını aşağıdakı konkret amillərlə izah etmək olar:

- Yeni dövr Misir poeziyasının görkəmli nümayəndəsi, “Əmirüş-şüəra” Əhməd Şövqinin sürgün dövr yaradıcılığı ayrıca tədqiqat mövzusu olmamış, şairin yaradıcılığının ikinci mərhələsini təşkil edən bu əsərlər ədəbi təhlilə cəlb edilməmişdir;

- XX əsrin ilk rübü bütün ərəb ölkələrində milli-azadlıq hərəkatının yüksəliş dövrü olmuşdur. Misir ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Əhməd Şövqi qaynar siyasi hadisələrin baş verdiyi əsrdə yaşamışdır. Misir xədivinin qəsri və işləri ilə əlaqəsi onun siyasi vəqiflərin sirri ilə tanışlığına, saray daxili münaqişələrdən, vətənpərvərlər, kolonistlər və Osmanlı Xilafəti arasındakı təzyiqlərdən məlumatlı olmasına şərait yaratmışdır. Şair, eyni zamanda, Osmanlı Xilafətinin süqutunun, qərb istismarçılarının vətəninə işğal etməsinin, Birinci Dünya müharibəsinin və bütün bunların ölkədə yaratdığı ağır vəziyyətin şahidlərindən və qurbanlarından biri olmuşdur. Sürətlə cərəyan edən bütün bu siyasi abu-hava cari tarixi hadisələrin içində olan Misir şairinin yaradıcılığında, xüsusən sürgün dövrü əsərlərində dərin iz buraxmışdır. Şairin sürgün dövrü yaradıcılığının araşdırılması, eyni zamanda, həmin tarixi hadisələrə yeni baxış ortaya qoyur;

- Ə. Şövqi ərəb şeiri ənənələrində yaratdığı bu əsərlərdə özünəməxsus sehrli ahəngi klassik şeir üslubuna yeni rəng qatmışdır. XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edən ərəb poeziyasının intibahı dövründə Əhməd Şövqi keçmişə müraciət etməklə yanaşı, Qərb poeziyasından da faydalanaraq ərəb şeirinə yeni forma, yeni məzmun qazandırmışdır. Onun sürgün dövründə yaratdığı qəsidələrinin klassik ərəb şairlərinin əsərləri nümunəsində araşdırılma və təhlili ədəbiyyat sahəsində də özünü göstərən mədəni inqilabın nəticəsini müqayisə etməyə imkan verir;

Mövzunun işlənmə dərəcəsinə gəlcə, Azərbaycan ərəbşünaslığında Nigar Tofiq qızı Bakıxanova tərəfindən Əhməd Şövqinin dramaturji yaradıcılığı tədqiq edilmiş və bu araşdırma “Драматургия Ахмада Шауки” adlı monoqrafiyada öz əksini tapmışdır. Bakıxanova öz tədqiqatında Əhməd Şövqinin dram yaradıcılığının Misir dramaturgiya tarixində tutduğu yeri və ərəb poetik teatrının inkişafında oynadığı rolu araşdırıb, mənzum pyeslərinin xüsusiyyətlərini təhlil edir.

Ərəb ədəbiyyatında Əhməd Şövqinin həyat və yaradıcılığını (həm fərdi araşdırma, həm müqayisəli təhlil ilə) Şövqi Dayf¹, Taha Vadi², Şəkib Arslan³, Əhməd Abid⁴, Suad Əbdülvahab Əbdülkərim⁵, Məhəmməd əl-Hadi ət-Tərablisi⁶, Taha Hüseyn⁷, Adil Əbu Amşə⁸, İlya Havi⁹, Zəki Mübarək¹⁰, Fauzi əl-Atvi¹¹, Asil

¹ ضيف شوقي. شوقي: شاعر العصر الحديث. - القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب. - 2010. - 292 ص.

² وادي. طه. شعر شوقي الغنائي و المسرحي. - القاهرة: دار المعارف. 1994. - 275 ص

³ ارسلان. شكيب. شوقي و صداقة اربعين سنة مع أمير البيان. - أضواء السلف. - 354 ص

⁴ عبید. أحمد. ذكرى الشاعرین شاعر النيل و أمير الشعراء \ دراسات و مقارنات. - المكتبة العربية في دمشق: مطبعة ترقی. - 305 ص

⁵ عبد الكريم. سعاد عبد الوهاب. اسلاميات أحمد شوقي \ دراسة نقدية. تقديم و مراجعة: سهير القماوي. - مطابع اهرار الجيزة. - 327 ص.

⁶ طرابلسي. محمد الهادي. خصائص الأسلوب في الشوقيات. - القاهرة: المجلس الأعلى للثقافة. - 1996. - 572 ص

⁷ حسين. طه. حافظ و شوقي. مؤسسة هنداوي. - 2014. - 137 ص

⁸ ابو عشمه. عادل. المسرح النثري عند أحمد شوقي \ مجلة جامعة النجاح للأبحاث. المجلد الثالث. العدد العاشر. - 1996. - 29-7 ص

⁹ أعلام الشعر العربي الحديث: أحمد شوقي - أحمد زكي أبو شادي - بشارة الخوري/ قدم له: إيليا حاي. - بيروت: المكتبة التجارية للطباعة و النشر و التوزيع. - 1970، 332 ص.

¹⁰ مبارك. زكي. أحمد شوقي/ أعداد و تقديم: كريمة زكي مبارك. - بيروت - لبنان: دار الجيل. - 1988. - 328 ص.

¹¹ عطوى. فوزى. أحمد شوقي: أمير الشعراء \ دراسة و نصوص. - 1978. - 479 ص

Əbdülvəhab Ətut¹², Əhməd Əbdülməcrid¹³, Əhməd əş-Şayb¹⁴, Mahmud Hamid Şaukət¹⁵ öz əsərlərində tədqiq ediblər.

Fərdi monoqrafiya şəklində şairin oğlu Hüseyn Şövqinin “أبي اثنى” (“*Atam Şövqi*”) və şairin katibi Əhməd Əbdülvəhabın “عشر عاما في صحبة أمير الشعراء أحمد شوقي” (“*On iki il “Şairlər əmiri” Əhməd Şövqinin yanında*”) əsərləri mövcuddur. Bu iki kitab Ə.Şövqinin həyatı və şəxsiyyəti haqqında tam təsəvvür əldə etmək imkanı verir.

Ərəb ədəbiyyatında Əhməd Şövqinin sürgün dövr yaradıcılığı doktor Saleh Əştər tərəfindən əsaslı şəkildə araşdırılmışdır. Tədqiqatçı öz araşdırma və səyahətinin nəticəsini 1959-cu ildə nəşr etdirdiyi “اندلسيات شوقي” (“*Şövqinin Əndəlüsiyyəti*”)¹⁶ kitabında təqdim etmişdir. Bu əsər Əhməd Şövqinin Suveyşdən gəmiyə minib İspaniyaya istiqamət aldığı zamandan vətənə qayıtdığı dövrə qədər nəsr ilə və nəzmlə qələmə aldığı bütün əsərlərini əhatə edən araşdırmanı özündə ehtiva edir.

Əhməd Şövqinin Əndəlüs yaradıcılığı ilə bağlı Fələstində Qəzza İslam Universitetinin ədəbiyyat fakültəsində 2015-ci ildə Nidal Ulyan Avid əl-Umavi tərəfindən “الغربة و الحنين في شعر أحمد شوقي” (“*Əhməd Şövqi poeziyasında qürbət və nisgil*”) adlı tədqiqat işi müdafiə olunmuşdur. Bu tədqiqatda şairin sürgün həyatının nisgili ilə qələmə aldığı əsərlərinin üslubu, bədii təsviri, musiqisi araşdırılır.

Əhməd Şövqi ərəb ədəbiyyatında qazandığı diqqəti, eyni zamanda, türk elmi mühitində də özünə cəlb etmişdir. Şövqinin əsərlərini və həyatını qələmə almış həm fərdi, həm də ümumi mövzulu türkcə kitab, məqalə və tezisləri nəzərə alsaq, onun türk ədəbiyyatşünaslığında digər ərəb ədibləri ilə müqayisədə daha çox araşdırma mövzusu olduğunu görürük. Çox güman ki, Şövqinin Türk universitetlərində maraq qazanması, tədqiqat mövzusu

¹² عطوط، أصيل عبد الوهاب. أحمد شوقي: دراسة في أعماله الروائية. – فلسطين. – 2010. – 186 ص.

¹³ عبد المجيد، أحمد. أحمد شوقي: الشاعر الإنسان. – القاهرة: دار المعارف. – 130 ص

¹⁴ الشايب، أحمد. شوقي في الاندلس. \ أبحاث و مقالات. – مكتبة النهضة المصرية. – 1946. – 480 ص.

¹⁵ شوكت، محمود حامد. المسرحية في شعر شوقي. القاهرة: مطبعة المقتطف و المقطم. – 1947. – 144 ص

¹⁶ الأشتار، صالح. اندلسيات شوقي: بحث تطبيقي في أدب شوقي في المنفى و أثر الأندلس في شخصيته و فنه. – مطبعة جامعة دمشق. – 1959. – 252 ص.

olmasının iki səbəbi vardır; bunlardan biri, şairin tədqiqatçılara geniş bir araşdırma sahəsi, yəni, zəngin ədəbi irs qoyması, ikincisi də, şairin türk əsilli olması ilə bağlıdır¹⁷.

Türk ədəbiyyatşünaslığında Əhməd Şövqiyyə həsr olunmuş kitablar arasında Əhməd Kazım Ürünün “1868-1932 Mısır’da Türk Bir Şair: Ahmet Şevki” adlı əsəri və İhsan Doğrunun “Emiru’ş-Şu‘ara Ahmet Şevki ve Şevkiyyat’ında Toplum ve Siyaset” (2019) adlı geniş araşdırması qeyd edilməlidir. Əhməd Kazım Ürünün araşdırmasında Əhməd Şövqinin yaşadığı dövrdəki ictimai vəziyyət, mədəni həyat, müasir Misir poeziyası, şairin qısa ömür hekayəsi, Osmanlı və türklər haqqında yazdığı şeirləri və eyni mövzuda şeir yazan digər müasir Misir şairlərindən bəhs edilir.

İhsan Doğrunun tədqiqatında şairin həyatı, boya-başa çatdığı ədəbi mühit, şeirlə yoğrulmuş ömrü, təhsil üçün Fransada, mühacirət səbəbi ilə İspaniyada keçirdiyi illəri, əsərləri, ədəbi şəxsiyyəti, poeziyası haqqında məlumatlar yer alır; cəmiyyətin problemləri və şairin onların həlli üçün verdiyi təkliflərdən, şairin siyasi ideyalarından bəhs edilir.

Əhməd Şövqi haqqında yazılmış məqalələr arasında Yusuf Uralgirayın “Ahmed Şevki” (1970) adlı əsəri, Kənan Dəmirayakın “Ahmet Şevki’nin Makedonya və Edirne Mersiyəsi: “Yeni Endülüs Mü?” (1993) adlı əsəri, Hüseyn Yazıcının “Mısırlı Bir Arap Şairi Ahmed Şevki ve Şiirlerinde Sultan II. Abdulhamid” (1997) və “Ahmet Şevki, İkbāl ve Yahya Kemal’in Endülüs’e Bakış Açıları (2008)” əsərləri, Zəki Təkin və İsmayıl Kırmızının “Mısır’da Osmanlı Hayranı Bir Entelektüel: Ahmet Şevki ve Fikirleri” (2013), Sadık Kılıçın “Ahmet Şevki ve el-Hemziyye ve Nehcu’l-Burde İsimli Kasidelerinden Nebevi Ahlaka Dair Bir Seçki” (2015), Əhməd Yıldızın “Modern Arap Edebiyatında Muaraza: Ahmed Şevki - Haşim er-Rifai Örneği” (2021) adlı əsərləri diqqətəlayiq tədqiqat işləridir.

Bu tədqiqat əsərlərində şairin sürgün dövrü yaradıcılığı haqqında əsaslı tədqiqat mövcud deyil. Yusuf Uralgiray Əhməd

¹⁷ Ayyıldız, Esat. Ahmet Şevki’nin Mısır İstiklalinin Mudafaası için Sömürge Yöneticisine Hitaben Nazmettiği Lamiyesinin Tahlili // - Arap Edebiyatında Vatan ve Bağımsızlık Mücadelesi / Editörler: A.H.Can – İ.Doğru. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, - 2021. - s. 2

Şövqi haqqında yazdığı araşdırmada onun şeirlərini siyasi, dini və ictimai olmaqla üç mövzuya bölmür. Tədqiqatçı qeyd edir ki, Ə.Şövqi siyasi poeziyada özündən əvvəlki şairlərlə müqayisədə daha uğurlu olmuş, bu istiqamətdə geniş üfqlər açan şeirlər qələmə almışdır. Bu əsərləri yaradarkən din, millətçilik, siyasi partiya tərəfdaşlığı etmədən Ərəb dünyasını bir vəhdətdə tərənnüm etmişdir¹⁸; Zəki Təkin və İsmayıl Kırmızı öz araşdırmalarında Osmanlı xilafətinə bağlı, eyni zamanda vətənpərvər bir ziyalı olan Əhməd Şövqinin İslam birliyi ideyası və millətçilik ruhunu əsas mövzu obyekti ediblər.

Avropa şərqşünaslığında Əhməd Şövqi geniş müstəvidə tədqiq olunmayıb. Şair haqqında məlumata Orta əsrlər ərəb və fars poeziyasının tədqiqatçısı Julie Scott Meisami və Müasir Misir ədəbiyyatı tədqiqatçısı Paul Starkeyin redaktorluğu ilə 1998-ci ildə nəşr olunmuş “Encyclopedia Of Arabic Literature” (“Ərəb ədəbiyyatı ensiklopediyası”) adlı kitabın ilk cildində rast gəlinir. Burada Əhməd Şövqinin neoklassik Misir poeziyasına 1932-ci ilə kimi liderlik etdiyi yazılır: “*O (Əhməd Şövqi), “Əmirüş-şüəra” titulu daha çox layiq idi və onun qeyri-adi istedadı həmişə onu bu addan kənarlaşdırmaq istəyən əleyhdarlarına ən yaxşı cavab olurdu*”¹⁹. Şairin öz şeirlərində Osmanlı imperiyasına olan bağlılığını və ingilislərə qarşı antipatiyasını açıq şəkildə ifadə etməsinin onun Birinci Dünya müharibəsi zamanı vətəndən uzaqlaşmasına, İspaniyaya sürgün edilməsinə səbəb olduğu göstərilir.

Qərb araşdırmaları içərisində Berklı Kaliforniya Universitetinin dosenti Margaret Larkinin 1985-ci ildə “Journal of Arabic Literature” (Vol.16) (“Ərəb ədəbiyyatı jurnalı”)nda nəşr olunmuş “Two Examples of Ritha: A Comparison between Ahmad Shawqi and al-Mutanabbi” (“*Risənin iki nümunəsi: Əhməd Şövqi və Mütənəbbi arasında müqayisə*”) adlı məqaləsi də qeyd edilməlidir. Araşdırma Əhməd Şövqinin sürgündə olarkən anasına həsr etdiyi mərsiyə ilə Mütənəbbinin öz nənəsinə yazdığı qəsidəni

¹⁸ Uralgiray, Y. Ahmet Şevki. // - Doğu Dilleri Dergisi, - 1970, C I, S: 4, Ankara - s.241

¹⁹ Shawqi Ahmad // Encyclopedia of Arabic Literature, - London and New York: - 1998, - p. 709.

müxtəlif nəzər-nöqtədən təhlil edir. Klassik ənənəyə sadıq olaraq Əhməd Şövqi bu nəzirəsini Mütənəbbinin əsəri ilə eyni bəhrədə (təvil), eyni qafiyədə (mim) qələmə almışdır.

Tədqiqatçı mərsiyə xarakterli bu iki şeiri araşdırmaya cəlb etməsi səbəbini – şairin fərdi xarakterinin dogma birisinin itkisindən doğan kədər ilə daha güclü ifadə olunması ilə bildirmiş, həmin kədərin Şövqinin “müasir” poetik həssaslığı ilə Mütənəbbinin klassik ruh incəliyinin ifadəsində daha aydın təzad yaratmasını söyləmişdir²⁰. Hər iki qəsidənin oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini aşkar etdikdən sonra tədqiqatçı qeyd edir ki, Əhməd Şövqi bu əsərində Mütənəbbinin mərsiyəsindən yalnız öz fərdi poetik görüşünü ifadə edə biləcəyi model kimi istifadə etmişdir²¹.

Rus Şərqşünaslığında Əhməd Şövqi haqqında fərdi tədqiqata Ciriş Cəbrayılın (Sankt-Peterburq Dövlət Uniuersitetində müdafiə olunmuş) “Культурное взаимодействие Востока и Запада: На примере драматургии Ахмада аш-Шауки” (“*Şərq və Qərbin qarşılıqlı mədəni əlaqəsi: Əhməd Şövkinin dramaturgiyası timsalında*”) adlı dissertasiya işində²² rast gəlirik. Bu araşdırmada Şərq və Qərb mədəniyyətinin ənənələrinin Əhməd Şövqinin yaradıcılığına ideya və üslub cəhətdən təsirinin fəlsəfi-mədəni aspektən təhlili yer alır.

Hazırkı araşdırmada əsas mənbə Əhməd Şövqinin divanı, dram və nəsr əsərləri, Saleh Əştər başda olmaqla digər ərəb ədəbiyyatı tədqiqatçılarının əsərləri, klassik ərəb ədəbiyyatı nümunələri olmuşdur.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Dissertasiyanın obyektini Əhməd Şövqinin Əndəlüsdə vətən həsrəti ilə yazıb-yaratdığı əsərləri – “Əndəlüsə səyahət”, “Əndəlüsiyyə” qəsidələri, “Əndəlüs şahzadəsi” dram əsəri və s. təşkil edir. Araşdırmanın predmeti isə

²⁰ Larkin, Margaret. Two Examples of Ritha: A Comparison between Ahmad Shawqi and al-Mutanabbi // Journal of Arabic Literature, - 1985. Vol. 16, - p.19.

²¹ yenə orada - p.36.

²² Джибраил, Джирис. Культурное взаимодействие Востока и Запада (на примере драматургии Ахмада аш-Шауки): / Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук. / - Санкт-Петербург. – 2003 с.

şairin sürgün dövrü yaradıcılığında vətən həsrətinin ifadəsinin tədqiqi və təhlili ilə bağlıdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyanın əsas məqsədi Əhməd Şövqinin sürgün dövrü yaradıcılığının öyrənilməsidir. Mövzunun tam və hərtərəfli şəkildə işıqlandırılması, qarşıya qoyulan məqsədin dissertasiya işində əhatəli şəkildə öz həllini tapması üçün qarşıya qoyulan vəzifələr aşağıdakılardır:

- Əhməd Şövqinin yaşadığı mühitə ümumi nəzər salıb, şairin həyat və yaradıcılığını hərtərəfli şəkildə tədqiq etmək;

- Müasir ərəb poeziyasının yenilənməsində müstəsna xidmətləri olmuş “Şairlər əmiri”nin şeir yaradıcılığını müxtəlif aspektlərdən araşdırıb təhlil etmək;

- Sürgün dövrünün Ə. Şövqi yaradıcılığına təsirini əks etdirmək üçün şairin sürgündən əvvəlki və sonrakı poeziyasını ümumi şəkildə analiz etmək; bu minvalla aparılan müqayisəli araşdırmada şairin uşaqlığının şahidi olduğu abu-havanı, gördükləri ilə qələmə aldıklarının fərqlərini, sürgündə olarkən onu əhatə edən mühitin təbiətini əks etdirmək;

- Mövzu əsasında şairin şəxsiyyətinin və bədii yaradıcılığının inkişafında böyük təsir yaratmış Əndəlüs dövrünün məziyyətlərini göstərmək; vətən həsrətinin ifadə olunduğu qəsidələrini quruluş və məzmun cəhətdən araşdırmaq, nümunələr əsasında təhlil etmək;

Tədqiqat metodları. Dissertasiya işinin yerinə yetirilməsi üçün aşağıdakı tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir:

- fakt və materialları toplayıb sistemləşdirmə;
- sistemli təhlil və şərh;
- müqayisəli təhlil;
- problemə kompleks yanaşma, tarixilik prinsipi;
- ümumiləşdirmələr əsasında elmi nəticələrin əldə olunması.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar.

- Ə.Şövqinin sürgün olunması dövrünün ən böyük şairini çaşqınlıq və zəlalətdən xilas edib, onu ölkəsi və milləti üçün qoruyub və ölümsüzlüyə gedən yola istiqamətləndirmişdir.

- Əhməd Şövqinin sürgün dövrü yaradıcılığında vətəni – qədim və böyük şöhrət sahibi Misir onun pərəstiş obyektinə olmuşdur.

- Şairin sürgündə olarkən vətən həsrətini ifadə etdiyi qəsidələri klassik ərəb ədəbiyyatı nümayəndələrinin əsərlərinə nəzirə olaraq qələmə almışdır. Ümumən, Ə.Şövkənin İbn Zeydunun, Busurinin, Buhturinin, Husaranın, Mütənəbbinin qəsidələri qəlibində yazdığı əsərləri “Şövkəyyat” divanında geniş müstəvidə təmsil olunur.

- Abbasilər dövrü şairləri fəlsəfə və müxtəlif elmlərdən xəbərdar olmuş, bədii əsərlərində əql və təxəyyülü birgə istifadə etmişdirlər. Lakin bununla yanaşı, əsərlərinin çoxunu mədhə və bəzəyə sərf edirdilər. Şeiri “özü üçün yazmaq” təbii gözəlliyin təzahürünə dəyişdirilər. Əhməd Şövkə isə klassik ədəbiyyat nümunələri qəlibində yaratdığı əsərlərində, sürgünə qədərki yaradıcılığında mədhiyələrə üstünlük versə də, sürgün dövrü və sürgündən sonrakı qəsidələrində gözəl üslub ilə yanaşı dərin mənanı da çatdırmaq özünə əsas qayə etmişdir. Şövkənin bu klassik dövr şairlərinin əsərlərinə həsr etdiyi nəzirələr özlüyündə müstəqil bədii təşkil edir. Şairin nəzirələrini klassik şeir mətninin yeni poeziya dilinə tərcüməsi deyil, əsl üzərində qurulmuş, onunla məhdudlaşmayan yeni toplusu hesab etmək olar.

- Əhməd Şövkənin nəzirələri ənənəvi ərəb şeiri şəklində yazılsa da, onun ahəngində ifa olunsay da, şairin üslubunun orijinallığını və həqiqiliyini, özlüyündə şairi, əsrini, məna və fikirlərini ifadə edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. “Misir şairi Əhməd Şövkənin sürgün dövrü yaradıcılığında vətən həsrəti” mövzusunun araşdırılması zamanı əldə olunan elmi yeniliklər aşağıdakılardan ibarətdir:

- Dissertasiya şairin sürgün dövrü yaradıcılığına həsr olunmuş ilk əhatəli tədqiqatdır.

- Tədqiqatçılar Əhməd Şövkənin həyat və yaradıcılığında önəmli mahiyyət daşıyan bu mərhələ haqqında yazarkən onun, yalnız, ərəblərin şöhrətinin vəsfi və onların mövcud durumuna kədərinin təsvirinə yönəldiyindən bəhs etmişlər. Bu dissertasiya işi Ə. Şövkənin sürgün dövrü yaradıcılığının əsas mahiyyətini açıqlayır, tədqiqatda şairin həyatının bu mərhələsinin axınında şəxsiyyəti və yaradıcılığının inkişafına təsir edən amillər aydın şəkildə izlənilir.

- Şövqinin Əndəlüsdən ilhamlanaraq qələmə aldığı yeganə mənsur pyesi “Əndəlüs şahzadəsi” tədqiqata cəlb olunmuş, tədqiqat əsnasında ilk dəfə azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir (nəşrə hazırlanır);

- “Əndəlüs şahzadəsi” mənsur pyesinin ideya-məzmun xüsusiyyətlərinin araşdırılması və təhlili zamanı müasir ərəb ədəbiyyatında Əndəlüs mövzusunda və Mötəmid ibn Abbad haqqında qələmə alınmış əsərlər ilk dəfə olaraq tədqiqata cəlb edilmişdir;

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Bu dissertasiya işi ümumərəb ədəbiyyatının intibah dövrünə təsadüf edən Əhməd Şövqi yaradıcılığının öyrənilməsi sahəsində olan boşluğun qismən aradan qaldırılmasına kömək edə bilər.

Dissertasiya işindəki əsas araşdırmalar və nəticələri ərəb ədəbiyyatı, xüsusən, Misir ədəbiyyatı ilə bağlı olan tədqiqatlarda, tədris prosesində mühazirə materialı kimi istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası və tətbiqi. Aparılan tədqiqatın əsas məzmunu müəllifin yerli və xarici elmi jurnallarda nəşr etdirdiyi məqalələrində, respublika və beynəlxalq elmi konfranslarda etdiyi məruzələrin materiallarında öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Tədqiqat işi AMEA akad. Z.M. Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi: Dissertasiya Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən qoyulan tələblərə uyğun qaydada yazılmışdır. Dissertasiya işi giriş (20 576 şərti işarə), 3 fəsil (birinci fəsil iki paragraf – 57 416 şərti işarə; ikinci fəsil iki paragraf – 47 206 şərti işarə; üçüncü fəsil iki paragraf – 95 129 şərti işarə), nəticə (6521 şərti işarə), istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Dissertasiya işinin ümumi həcmi 244 918 şərti işarədir.

DISSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində işin ümumi səciyyəsi kimi mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi haqqında məlumat verilir, tədqiqatın obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri, metodları müəyyən edilir, müdafiəyə çıxarılan əsas elmi müddəalar təqdim olunur, işin elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti əsaslandırılır.

Tədqiqat işinin **“Əhməd Şövqinin mühiti, həyatı və yaradıcılıq yolu”** adlı birinci fəslə iki paragrafdan ibarətdir. **“Ərəb ədəbiyyatında dirçəliş dövrü və Əhməd Şövqi”** adlı birinci paragrafda əvvəl Əhməd Şövqinin yaşadığı dövrün ən mühüm tarixi hadisələrinə, ictimai-siyasi vəziyyətinə nəzər salınır.

Əhməd Şövqinin yaşadığı dövr siyasi oyanışla yanaşı, eyni zamanda, Misirin mədəni intibah (النّهضة) dövrü kimi də tarixdə yer alır. Ərəb Şərqinin hər yerindən intellektual və ədəbi qüvvələrin gəlib Misirdə toplanması onu 19-cu əsrin son onilliklərində dünyəvi cəmiyyətin və milli dövlətin formalaşmasına təkan verən ərəb mədəni-maarif hərəkatının mərkəzinə çevrilməsinə kömək edir.²³

Ərəb ölkələri içərisində poeziya sahəsində inkişaf da məhz Misirlə bağlı olmuşdur. XX əsrdə Məhəmməd Əbdoh, əl-Kəvakibi, Əhməd Lütfi kimi simalarla başlanğıc almış poeziya janrı yeniliyə doğru ilk addımlarını məşhur şair Mahmud Sami əl-Barudi ilə atır. Ardınca Əhməd Şövqi, İsmayıl Səbri və Hafiz İbrahim kimi istedadlı şairlər dəstəsi yaranmağa başlayır. Sonralar bu dəstəyə Vəliəddin Yekun, Hifni Nasif, ər-Rüsafi, Cəmil Sidqi əz-Zəhavi, Əbdülmühsin əl-Kazimi, Fuad əl-Xətib, Şəkib Arslan kimi şairlər qoşulur.

Əhməd Şövqi 1868-ci ildə Qahirədə kübar bir ailədə anadan olmuş, saray mühitində böyümüşdür. 1891-ci ildən 1914-cü ilə qədər sarayda vəzifədə olmuşdur. 1914-cü il 18 sentyabrda Britaniya hökuməti Misir üzərində protektoratlığı elan edən zaman hakimiyyətdən salınan xədiv Abbasın yaxın adamı kimi Əhməd Şövqiyə Misiri tərk etmə əmri verilmiş və şair ömrünün beş ilini

²³ Бахшалиева, Г. Литературные взгляды Тауфика ал-Хакима./ Г. Бахшалиева – Баку: Элм, 2012. - с. 10

İspaniyada sürgündə keçirmək məcburiyyətində qalmışdır. Bu fəsildə yeni ərəb ədəbiyyatının “Əmir əş-şüərası” adlandırılmış Əhməd Şövqinin həyatı hərtərəfli tədqiq olunmuşdur.

Birinci fəslin **“Əhməd Şövqinin yaradıcılığının əsas istiqamətləri”** adlı ikinci paragrafı əsasən Şövqinin dramaturgiya sahəsindəki yaradıcılığından bəhs edir.

Qədim ərəb mədəniyyətinin ən yaxşı ənənələrinin dirçəldilməsi və eyni zamanda avropalıların mədəniyyət sahəsindəki nailiyyətlərinin mənimsənilməsi tərəfdarı olan Əhməd Şövqi həm nəzm, həm nəsr, həm də dramaturgiya sahəsində və müxtəlif janrlarda öz əxlaqi və milli-vətənpərvər, eləcə də bədii-estetik ideyalarını yüksək sənətkarlıqla ifadə etmişdir.

Misir milli dramaturgiyasının yaranması Ərəb Şərqinin bu görkəmli şairinin adı ilə bağlıdır. Poeziyada zirvəyə ucalmış Ə. Şövqi ömrünün son illərində dramaturgiya janrına istiqamətlənmiş və bir-birinin ardınca səkkiz dram əsəri qələmə almışdır; “Kleopatranın ölümü” (1929), “Kambiz” (1931), “Məcnunu-Leyla” (1931), “Əntərə” (1932), “Əli bəy əl-Kəbir” (1932) - “Əli bəy əl-Kəbir və Məmlüklər dövləti” (1891) pyesinin yeni variantı, “Əndəlüs şahzadəsi” (1932), “Xanım Huda” (1932), “Xəsis” (1932).

Şairin Fransada təhsil alarkən, sonralar da ora tez-tez gedişi ərəfəsində dram əsərləri və teatr tamaşaları ilə tanışlığı onu bu sahədə ilk təcrübəni etməyə təhrik etmişdir²⁴. Avropa ədəbiyyatında da yeni meydana gəlmiş bu janrın incəliklərinə vafiq olan misirli şair Qərb ədəbiyyatının dram üslubunu Şərqin ruhu və ərəb şeiri ilə sintez edərək ərəb ədəbiyyatında mənzum dramaturgiyanın əsasını qoymuş və bu sahədə sanballı əsərlər yaradaraq Misir ədəbiyyatında yeni bir cığır açmışdır. Bu cəhətdən Ə. Şövqinin öz yaradıcılığında poeziyadan dramaturgiyaya keçidi ərəb ədəbiyyatında böyük hadisə hesab olunur.

İlk dəfə olaraq Əhməd Şövqi ərəb poeziyasını teatrın şərtlərinə tabe etmiş və onu dramaturgiyada istifadə etmişdir. O, ənənəvi

²⁴ هيكل، أحمد. الأدب القصصي و المسرحي في مصر: من أعقاب ثورة 1919 إلى قيام الحرب الكبرى الثانية. - دار المعارف: القاهرة. ص. 301-1983.

forma və ölçülərlə kifayətlənməmiş, əksinə, onları təsvir olunan hərəkətin vəziyyətinə tabe etmiş, teatra nəğməli poeziyanı gətirmişdir. Bu cəhətdən onun dram əsərlərini Məhəmməd Məndur belə qiymətləndirir: *“Şövqinin pyesi, xüsusilə mənzum facialəri əgər bəstələnsə və opera kimi səhnəyə qoyulsa zirvəyə ucalar”*²⁵.

Bu paraqrafda Şövqinin dram əsərləri və nəsr əsərləri təqdim olunmuş, ilk tarixi dram əsəri olan “Əli bəy əl-Kəbir” və “Məcnunu-Leyla” təhlil edilmişdir.

Bu paraqrafda aparılmış araşdırmaların nəticələri “The role of Ahmed Shawqi’s dramaturgy in the development of modern Arabic literature”²⁶ və “Leyli və Məcnun qissəsi: Nizami Gəncəvi və Əhməd Şövqinin əsərlərinin müqayisəli tədqiqi”²⁷ adlı məqalələrdə yer almışdır.

Dissertasiyanın **“Əhməd Şövqinin poetik irsinin mövzu və ideya xüsusiyyətləri”** adlı ikinci fəslə iki paraqraftan ibarətdir. Bu fəslin **“Əhməd Şövqinin şeirlərində dövrün ictimai-siyasi hadisələrinə münasibət və vətənpərvərlik motivi”** adlı ilk paraqrafında şairin *“Şövqiyyat”* adlı dörd cüzdən ibarət divanına daxil edilmiş əsərləri təqdim edilir, yaradıcılığında siyasi mövzulu şeirləri tədqiq olunur.

Ə.Şövqi yaradıcılığının ilk dövrü əsasən mədhiyyə xarakterli şeirləri ilə xarakterizə olunur. Qəsrdə yaşadığı müddətdə Ə.Şövqi şeirini saray həyatının axınında aparmış, xədivin şairi olaraq hər münasibətdə onu mədh etmişdir. Həmin vaxt şair özünün poetik istedadını ifadə etməkdə böyük əhəmiyyəti olan bu vəzifədə olmaqdan qürur duymuşdur.

بالقليل ذا اللقب!

شاعر الأمير و ما

Əmirlər şairi - bu kiçik ad deyil! – deyir şair.

Xədiv II Abbas öz mövqeyini möhkəmləndirməyə, Britaniya hakimiyyətinin Misiri tərk etməsinə çalışmışdı və bu məqsədlə Əhməd

²⁵ منذور، محمد. محاضرات عن مسرحيات شوقي: حياته و شعره. - المملكة المتحدة: مؤسسة هنداوي. - 2017. - ص. 40.

²⁶ Shahbazova Sh. The role of Ahmed Shawqi’s dramaturgy in the development of modern Arabic literature // The Role of Oriental languages in intercultural communication. International Online Conference (20-21 November 2020), - Toshkent-2021, – s. 492-497.

²⁷ Şahbazova Ş. Leyli və Məcnun qissəsi: Nizami Gəncəvi və Əhməd Şövqinin əsərlərinin müqayisəli tədqiqi // - Bakı: Dil və ədəbiyyat (ADU), - 2021. XI Cild, №1, - s. 76-86.

²⁸ <https://www.shatharat.net/vb/showthread.php?t=1760>

Şövqidən istifadə edirdi. Bu mənada Ə. Şövqi sarayda çalışdığı müddətdə, eyni zamanda, həm xədivi siyasi nöqtəyi-nəzərdən təbliğ edən, həm xədivin rəqibi olan Britaniya konsulu və digər ingilis rəsmilərinə tənqid edən şeirlər qələmə almışdır.

Əhməd Şövqinin sürgünə qədərki yaradıcılığı mədhiyyələrlə yanaşı dövrün siyasi vəqiflərini, türk dünyasını və İslam aləmini, eyni zamanda tarixi mövzuları da özündə ehtiva etmişdir. Bu mənada şairin sürgünə qədər olan şeir yaradıcılığı əsasən “Türkiyyat”ları, “İslamiyyat”ları, Osmanlı xəlifəsinə və Misir xədivinə yazdığı mədhiyyələri ilə səciyyəvidir.

1919-cu il Misir inqilabından sonra Əhməd Şövqinin yaradıcılığı yeni istiqamət almışdır. Sürgündən qayıdandan sonra şair xalqa yaxınlaşır, xalqın siyasi vəziyyətini, istəklərini güclü təsvirlərlə əks etdirir, əsərləri ilə Misir cəmiyyətində milli şüurun yaranmasına xidmət edir. Şövqinin şeirləri Ərəb Şərfinin sevincinin, təsəlli və kədərinin sədası olur:

و كان العزاء في أخزانه²⁹

كان شعري الغناء في فرح الشرق

“Şeirim Şərqin sevincinin tərənnümçüsü olub, kədərinə təsəlli oldu.”

Bu mərhələdə Əhməd Şövqi yaradıcılığını fərqləndirən əsas xüsusiyyət şairin artıq müstəqil yol alması, təqlidçi şairlikdən uzaqlaşması və xüsusən cəsarətli fikirləri ilə çıxış etməsi olur. Artıq vətəni tərənnüm edən şair əsərlərində xalqı ingilis hakimiyyətinə qarşı azadlıq və istiqlal uğrunda mübarizəyə səsləyir, qərb dövlətlərinin imperialist siyasətini ifşa edir. Qərb müstəmləkəçilərinə qarşı yönəlmiş kəskin motivlər 1920-ci ildən başlayaraq bütün mütərəqqi Misir şairlərinin yaradıcılığında öz əksini tapmağa başlayır və bu, milli istiqlaliyyət uğrunda gedən şanlı mübarizədə bütün ərəb Şərqinə ilham verir. Şövqinin bir çox şeiri müasiri olduğu digər şairlərin əsərləri kimi qəzetlərdə dərc olunmuşdur. Həmin dövrdə poeziya geniş intişar tapmış və oxucuları özünə cəlb etmişdi. Beləcə, Əhməd Şövqinin və dövrünün şairlərinin poetik yaradıcılığı neoklassik poeziyanın erkən ərəb ictimai

²⁹ شوقي، أحمد. الشوقيات. الجزء الثاني/ مكتبة مصر. - ص. 243

sferasında oynadığı mərkəzi rolu icra etmiş və yeni poeziyaya böyük şöhrət qazandırmışdır.

Bu paraqrafda nəzər salınmış mövzu “Şövqiyyat: Əmirüş-şüəra Əhməd Şövqinin Divanı” adlı məqalədə³⁰ öz əksini tapmışdır.

İkinci fəslin **“Əhməd Şövqi şeirlərinin forma və üslub özünəməxsusluğu”** adlı ikinci paraqrafında şairin poetik üslubu təhlil olunur, poeziyasının əsas məziyyətləri təqdim edilir.

Əhməd Şövqinin şeir yaradıcılığında bu qədər uğur qazanmasında sahib olduğu əsil-kökü və əldə etdiyi mədəniyyəti böyük rol oynamışdır. Özündə beş xalqı təmsil edən şairin poetik istedadında xüsusən poeziyada şöhrət qazanmış ərəb və yunan kökləri kifayət etmişdir.

Avropa mədəniyyəti ilə tanış olmasına rəğmən, Ə. Şövqi öz yaradıcılığında qədim şairlərin yolu ilə getmişdir. Bu səbəbdən, Fransa mədəniyyətinin təsiri ona, ələlxüsus poeziya sahəsində məhdud olmuşdur. Buhturi və Mütənəbbi yaradıcılığından şair xüsusi şəkildə faydalanmış, onların qəsidələrindən iqtibaslar etmişdir. Buhturi ilə yaxınlığı bəlkə də, hər iki şairin Abbasilər dövrünü təqlid etmələri və ənənəvi formanın mühafizəkarı olmalarından irəli gəlir.

Ə.Şövqinin IX, X və XI əsrlərin böyük ərəb şairlərindən əldə etdiyi poetik ifadə üslubu, klassik poeziyanın forma və motivlərini milli kimlik və ictimai sferanın tələblərinə uyğunlaşdıraraq, ingilisdilli araşdırmalarda “neoklassik”, ərəb dilində “nahda” adlandırılan yeni poeziya növü meydana gətirmişdir³¹.

Avropa mühitinin də Ə.Şövqiyə müəyyən təsiri olmuşdur və bu təsir ona ərəb şeirində yeni istiqamət yaratmağa imkan vermişdir; istər mənzum pyeslərində, operalarında, istər La Fonten kimi heyvanların dili ilə qələmə aldığı alleqorik hekayələrində, istərsə də “في الليل لما خلى” (“Gecənin sonunda”), “بلبل حيران” (“Heyran bülbül”) tipli xəyalının gücü ilə qələmə aldığı nəğmələrində həmin təsir müşahidə olunur. Əhməd Şövqi bu nəğməli hekayələri əvvəlini, əsas məzmununu və sonunu işləməklə sanki kiçik opera yaratmışdır.

³⁰ Şahbazova Ş. Şövqiyyat: Əmirüş-şüəra Əhməd Şövqinin Divanı // Poetika.izm, - 2021. №1, - s. 28-34.

³¹ Noorani, Yaseen. At the Threshold of World Literature: Ahmad Shawqi: [Elektron resurs] / 15 p. https://www.academia.edu/36379886/At_the_Threshold_of_World_Literature_Ahmad_Shawqi

Bu paraqraftan çıxarılmış nəticələr “Şairlər əmiri Əhməd Şövqi şeiriyyətinin xüsusiyyətləri”³² adlı tezisdə öz əksini tapmışdır.

Üçüncü fəsil **“Əhməd Şövqinin sürgün dövrü yaradıcılığında vətən həsrəti”** adlanır və iki paraqraftan təşkil olunub. Bu fəslin **“Əhməd Şövqinin “Əndəlüsiyyat”nda vətən nisgili”** adlı ilk paraqrafı vətən məfhumunun ərəb cəmiyyəti üçün ifadə etdiyi məna, ədəbiyyatda vətən həsrətli şeirlər barəsində fikirlər ilə başlayır. Sonra Ə.Şövqinin 1914-1919-cu illəri əhatə edən İspaniyadakı sürgün həyatından, ərəb İspaniyasının tarixindən, mədəniyyət abidələrindən bəhs olunur, şairin sürgün dövründə qələmə aldığı əsərləri və həmin əsərlərində vətən həsrətinin tərənnümü tədqiq edilir. Ərəb ədəbiyyatşünaslığında Əhməd Şövqinin sürgün dövrü yaradıcılığı **“Əndəlüsiyyat”** adlandırılmışdır.

Əhməd Şövqinin İspaniyadakı yaradıcılığı dörd mərhələyə bölünür:

1. Şairin sürgün dövrü yaradıcılığının ilk mərhələsinə **“Qanatus-Suveys”** (**“Suveys kanalı”**) qəsidəsi aid edilir. Barselonaya yollanan zaman qələmə aldığı bu əsər **“Əsvaquz-zəhəb”** kitabında on səhifədə yer alıb.

2. İkinci mərhələ - Şairin Barselonada qaldığı üçillik dövrü əhatə edir. Bu mərhələyə dörd əsər daxil edilir: **“Duvəlul-arab və uzəmül-İsləm”** (**“Ərəb dövləti və İslamın böyükləri”**) əsəri, **“Risələtu Hafız”** adlı şeir parçası, **“Əndəlüsiyyə”** qəsidəsi və şairin anasına yazdığı şeiri.

3. Üçüncü mərhələ: Əndəlüsə səyahət. Bu mərhələdə şairin üç əsəri var:

1- **“Əndəlüsə səyahət”** qəsidəsi və bu əsərin mənsur müqəddiməsi.

2- **“Qureys qartalı”** (صقر القريش) muvaşşahı. İbn Səhl əl-Əndəlusinin muvaşşahına yaxın üslubda işlənən bu əsər Qureys

³²Şahbazova Ş. Şairlər əmiri Əhməd Şövqi şeiriyyətinin xüsusiyyətləri // “Klassik Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənətinin milli özünüdəridə və Mərkəzi Asiyadakı mədəni tərəqqidə yeri” Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin yaradılmasının 80-ci ildönümünə həsr olunmuş Beynəlxalq elmi konfransın materialları (23-25. XII. 2020), - Bakı: Elm və Təhsil, - 2020, - s. 227-229.

qartalı Əbdürrəhman əd-Dəxilə həsr olunmuşdur. Bu qəsidə həm “Şövqiyyat” divanında, həm “Duvalul-arab və uzəmül-İslam” kitabında yer alıb.

3- “Əndəlüs şahzadəsi” mənzum pyesi.

4. Dördüncü mərhələ: Misirə qayıtması. Bu mərhələyə Ə. Şövqinin İspaniyaya qayıdandan sonra Əndəlüsdən xatirə olaraq qələmə aldığı “Bəiyyə”si daxildir.

Bu fəsildə sadalanan əsərlərin hər biri tədqiqata cəlb olunmuşdur.

Ömrünün beş ilini İspaniyada keçirən Ə. Şövqinin Əndəlüsün küləyinin ətrini, şanlı keçmişini, ölməz tarixi abidələrini tərənnüm etdiyi iki böyük qəsidəsi vardır. Bunlardan biri Əndəlüs şairi İbn Zeyduna nəzirə olaraq yazdığı "اندلسية" (“Əndəlusiyyə”) qəsidəsi (Nuniyyə), digəri “Eyvani-Kəsra” qəsidəsinin müəllifi böyük Abbasi şairi Buhturiyə nəzirə olaraq yazdığı "الرحلة الى الأندلس" (“Əndəlüsə səyahət”) qəsidəsidir (Siniyyə).

Qəsidə ərəb ədəbiyyatında ən geniş yayılmış şeir formasıdır. Ərəb qəsidələrində qəfiyə bütün misralarda eyni qalır və bu ədəbiyyatda monorim və ya monorifma adlanır. Buna görə də ərəb şeirləri çox vaxt qəfiyəsinə uyğun olaraq adlandırılır: məsələn, “lamiyyə” şeiri – bütün misraları l (“ləm”), “nuniyyə” şeiri – n (“nun”), “bəiyyə” şeiri b (“bə”) samiti ilə bitir və s.

İbn Zeydunun “Nuniyyə”si bütün ərəb ölkələrində ədiblərin əzbər bildiyi ən məşhur ayrılıq qəsidəsidir. Bu şeirin minvalında bir çox şairlər bənzər əsərlər yaradıblar. Lakin ən məşhuru “Şairlər əmiri” Əhməd Şövqinin “Nuniyyə”sidir.

Əndəlüs şairi İbn Zeydun bu qəsidəni yazan vaxt Kardovadan uzaq düşüb, vətəində sevgilisi şairə şahzadə Vəlladə Bint əl-Müstəkfani, öz yaralı qəlbini və siyasi şöhrətini qoyub gedib. Misir şairi Əhməd Şövqi də vətəindən sürgün olunarkən Misirdə doğmalarını, yoldaşlarını, xəstə anasını qoyub, xədiv qəsridəki yüksək mövqeyini tərk etmişdir. “Nuniyyə” qəsidəsində İbn Zeydun ilə Əhməd Şövqinin birləşdirən əsas məziyyətlərdən biri hər iki şairin məşuquna olan hisslərinin tərənnümüdür; Əndəlüs şairi sevgilisi Vəlladəni vəsf edirsə, Şövqinin məhəbubu Misirdir. Əhməd Şövqinin nisgili daha çox vətəni ilə bağlıdır.

Ümumilikdə əlli beytlik “Əndəlusıyyə” qəsidəsi beşinci beytindən doqquzuncu beytinə qədər Əndəlusə növhə xarakteri daşıyır. Əsərdə Ə.Şövqi əcdadlarının fəzilət və əxlaqi keyfiyyətlərindən bəhs edir, sonra Əndəlusün növhəsindən öz halının ifadəsinə keçir. Əhməd Şövqinin Nuniyyəsi “Əndəlusıyyə” adlansa da, burada Misirin, şairin vətəninə keçirdiyi günlərinin təsviri daha çox əks olunmuşdur.

Əhməd Şövqi ərəb şeiri ənənələrində yaratdığı bu əsərlərdə özünəməxsus sehrli ahəngi ilə başda İbn Zeydun və Buhturi olmaqla klassik şeir üslubuna yeni rəng qata bilmişdir. Bu da onu sübut edir ki, Əhməd Şövqi ərəb poeziyasına qədim şeirin gücünü qaytarmış, sabitlik dövründən sonra onu yenidən dirçəltmişdir.

Ə. Şövqinin Buhturi ilə yaxınlığı bəlkə də hər iki şairin Abbasilər dövrünü təqlid etməsi və ənənəvi formanın mühafizəkarı olmasından irəli gəlmişdir. Lakin bu iki şairi birləşdirən xüsusiyyət vəzn, qafiyə, dil və leksikadan da kənara çıxır. Onları birləşdirən – nisgilidir, vətən həsrətidir. Bu əsərdə şairin fikirlərini məşğul edən, qəsidəsinin ifadə etdiyi incəliklərə istiqamətləndirən “nostalgiya”dır və demək olar, “Siniyyə”də Əndəlus elementi şairin Misirə olan həsrətinin və Ərəb-İslam mirasına olan bağlılığının təsviri ilə sıxışdırılır.

Şairin 1920-ci ildə vətənə qayıdandan sonra yazdığı, “Şövqiyyat”ın ilk cüzündə yer alan “بعد المنفى” (“Sürgündən sonra”) adlı qəsidəsində vətənə olan sevgisini tərənnüm edən əvəzsiz beytlər yer alır:

وَيَا وَطَنِي لَقَيْتُكَ بَعْدَ يَاسٍ	كَأَنِّي قَدْ لَقَيْتُ بِكَ الشَّبَابَ
وَكُلُّ مُسَافِرٍ سَيَتَوَبُّ يَوْمًا	إِذَا رَزَقَ السَّلَامَةَ وَالْإِيَابَا
وَلَوْ أَنِّي دُعِيتُ لَكُنْتُ دِينِي	عَلَيْهِ أَقْبِلُ الْحَتْمَ الْمُجَابَا
أُدِيرُ إِلَيْكَ قَبْلَ الْبَيْتِ وَجْهِي	إِذَا فَهُتُ الشَّهَادَةَ وَالْمَتَابَا ³³

(Ey Vətənim, səni uzun həsrətdən sonra gördüm, sanki səndə cavanlığı tapdım.

³³ شوقي. أحمد. الشوقيات\ الجزء الاول (في السياسة و التاريخ و الاجتماع). - مكتبة مصر. - ص.

Hər müsafir bir gün hüzuruna gələcək, salamatlıq və qayıtmaq nəsibi olsa.

*Əgər mömin olsa idim, sən tapındığım dinim olardın,
Şəhadət verib səcdə etmək gərəksə, sənə üz tutardım, Kəbədən
öncə.)*

Bu paraqrafda aparılmış tədqiqatın nəticələri, təhlillər “Əhməd Şövkünün qürbət şeirlərində Buhturi “Siniyyə”sinin təsiri”³⁴ və “Əhməd Şövkünün Əndəlüs şairi İbn Zeydunun “Nuniyyə”sinə nəzirəsi: “Əndəlusiyyə”³⁵ adlı məqalələrdə əks olunmuşdur.

Üçüncü fəslin ikinci paraqrafı **“Nəsrə yazılmış “Əndəlüs şahzadəsi” pyesində vətənpərvərlik ideyası”** adlanır. Əhməd Şövkü “Əndəlüs şahzadəsi” (“اميرة الاندلس”) adlı mənsur pyesini İspaniyada olarkən Əndəlüsdən ilham alaraq yazmışdır. Şövkü Dayf şairin ömrünün son ilində tamamladığı bu pyesi Əndəlüsdə sürgündə olarkən yazmağa başladığını yazır³⁶.

Əsərdəki hadisələr XI əsrdə Əndəlüsdə tayfa hökmdarları dövrünə təsadüf edir. Bu həmin zaman idi ki, vəzir Əbu-l Həzm Cəhvər ibn Məhəmməd 1026-cı ildə Əndəlüsdə ilk tayfa hakimliyinin əsasını qoymaqla Əməvi dövlətinin süqutunu elan etmişdi. Nəticədə hər bir əmir fərdi dövlət yaratmış, öz ailə və yaxınlarından hakim xanədan təsis etmişdi. Belə tayfa hökmdarlarının meydana çıxması xristian rekonkista hərəkətinin (fəth edilmiş ərazilərin geri qaytarılması) güclənməsinə zəmin yaratmışdı. Əhməd Şövkü əsərində tayfa hökmdarları əsrinin sona yetdiyi çağ zaman olaraq seçmiş, bu ərəfdə baş vermiş hadisələri mövzu obyektə etmişdir. Tədqiqatda əsərin ideya və məzmunu əhatəli şəkildə təqdim olunur.

Pyesdə əsas münaqişə Mötəmid ibn Abbad, Afrikanın bərbər sülaləsi əl-Müravidlərin Məğribdəki əmiri Yusif ibn Taşfın və Fransa məliki VI Alfons kimi bir neçə tərəf arasında təcəssüm edir.

³⁴ Şahbazova, Ş. Əhməd Şövkünün qürbət şeirlərində Buhturi “Siniyyə”sinin təsiri // - Bakı: Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq, - 2021/1, s. 95-100.

³⁵ Şahbazova Ş. Əhməd Şövkünün Əndəlüs şairi İbn Zeydunun “Nuniyyə”sinə nəzirəsi: “Əndəlusiyyə” // Bakı: Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq, 2022. №

³⁶ ضيف، شوقي . شوقي: شاعر العصر الحديث. - القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب. - 2010. - ص.254

Əhməd Şövqi əsərin qəhrəmanı olaraq Mötəmid ibn Abbad və qızı Buseynəni seçmişdir.

Ə.Şövqi iki baş qəhrəmanının xüsusiyyətlərini dəqiqliklə təsvir edə bilmişdir. Mötəmidin bir məlik, ata, döyüşçü və əsir kimi uğurlu təsvirini vermişdir. Mötəmid, eyni zamanda xalqdan da uzaq deyil; onların xəbərlərini izləyir, mövcud vəziyyətlərindən xəbərdardır. Mübarizə anında böyük şücaət göstərir, ölümə üzləşməkdən qorxmur. Əsirlikdə olan zaman isə düşdüüyü vəziyyətə səbr göstərir³⁷.

Müəllif məlikin qızını da eyni şücaətdə təsvir etmişdir. Vətəni güclü məhəbbətlə sevən bu gənc qız onun uğrunda atası ilə çiyin-çiyinə döyüşə belə hazır olur. Şair özünün vətən sevgisini bu əsərində də qəhrəmanın dilindən belə ifadə etmişdir:

”الوطن كالبيت في قداسته و كالكعبة في حرمتها“³⁸

Vətən qüdsiyyətdə ev kimidir, məhrəmlikdə Kəbədir.

Əhməd Şövqi Əndəlüsün tarixi faciəsinin bəzi cəhətlərini - şahzadələrin daxili ixtilafı və rəqabəti, eqoizmi, rahatlığa təslim olmaları və ölkələrinin mühafizəsində öz güc və qüvvələrinə inamsızlığı kimi xüsusiyyətləri əks etdirməyə müvəffəq olmuşdur. Yəqin ki, şair bunların arxasında ərəb rəhbərlərinin həmrəyliyinin zəruriliyini, təkəbbürlükdən uzaq olub öz işlərinə ciddi yanaşmalarını vurğulamaq istəmişdir.

Demək olar, Əhməd Şövqi Əndəlüsün tarixinə dair qələmə aldığı bu əsərində məhz Mötəmid ibn Abbadi seçməklə məhbəs həyatı yaşamış bu hökmdarın timsalında özünün İspaniyada keçirdiyi sürgün həyatındakı vəziyyətini əks etdirməyə çalışmışdır.

Əhməd Şövqinin bu pyesi yeganə mənsur dram əsəridir. Deyə bilərik ki, Şövqi mənsur pyes yazmaq təcrübəsində mənzum pyesdə qazandığı uğuru əldə edə bilməmişdir; bu pyes digərlərindən daha zəif alınmışdır. Mahmud Hamid Şövkət öz tədqiqatında bu haqda qeyd edir ki, “*Şövqi bu mənsur pyesindən sonra bu janrda dram əsəri yazmamışdır. Ola bilsin bu növ pyesdə yazmaqda çətinlik çəkmişdir. Şeir hissləri ifadə etmək üçün alətdir; bu vasitə ilə*

³⁷ أبو عمشة، عادل. المسرح النثري عند أحمد شوقي \\ مجلة جامعة النجاح للأبحاث، المجلد الثالث، العدد العاشر، - 1996. - ص. 19.
³⁸ شوقي، أحمد. أميرة الأندلس. دار مصر للطباعة، ص. 1.

*tamaşaçıların qəlblərini fəth etmək asandır... “Nəsr sarayı” isə - musiqi elementindən məhrum olduğundan dinləyəndə ağır olur, tərənnümdə şeirdən daha çətindir və onda hisslərin dolğunluğu süni görünür.”*³⁹ Həqiqətən də, Əhməd Şövqinin digər pyesləri ilə müqayisədə “Əndəlüs şahzadəsi” əsərində hisslərin ifadəsi nisbətən daha zəifdir.

Bu paraqrafda araşdırılmış tədqiqat “Əhməd Şövqinin nəsrə yazılmış “Əndəlüs şahzadəsi” pyesinin ideya-məzmun xüsusiyyətləri”⁴⁰ və “Theme of Al-Andalus in modern Arabic literature: Al-Mu’tamid ibn Abbad”⁴¹ adlı məqalələrdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın **Nəticə** hissəsində tədqiqat boyu aparılan araşdırmalardan əldə olunan elmi-nəzəri qənaətlər aşağıdakı qaydada ümumiləşdirilmişdir:

- Əhməd Şövqi aristokrat saray mədəniyyətində böyümüş və Fransa mühitində təhsil almışdır. Bu cəhətdən şairin yaradıcılığına nəzər salanda onun şeirində həm klassik ərəb poeziyasının, həm müasir Avropa ədəbiyyatının təsirini görürük. Şövqinin Əbü Nüvas, Buhturi, Əbu Təmmam, Mütənəbbi, Əbu Firas və sairənin təmsalında Abbasi ədəbiyyatı ilə dərinlən tanışlığı bu təsirlər içərisində əhəmiyyətli yer tutur. Bütün bu təsirlərin qarşılığında Əhməd Şövqi özünəməxsus üslub yarada bilmişdir. Və bu üslub onu Hafiz İbrahim təmsalında müasiri olduğu dövrün ədəblərindən daha çox Buhturi təmsalında qədim dövr şairlərinə bağlamışdır. Bu üslub qədim poeziyadan ayrılmasa da, özlüyündə şairi, əsrini, mənə və fikirlərini ifadə edə bilmişdir.

- Şairin qədim dövr ədəbiyyatını təqlid etməsi ənənəvi formanın mühafizəkarı olmasından irəli gəlmişdir. Əhməd Şövqi öz dil leksikasında qədim ərəb sözlərinə müraciət etmiş, əsərlərində ədəbi üslubla yanaşı arxaik ərəb sözlərinin də mühafizəsinə çalışmışdır.

³⁹ شوكت، محمود حامد. المسرحية في شعر شوقي. القاهرة: مطبعة المقتطف و المقطم. – 1947. - ص. 129.

⁴⁰ Şahbazova Ş. Əhməd Şövqinin nəsrə yazılmış “Əndəlüs şahzadəsi” pyesinin ideya-məzmun xüsusiyyətləri // - Bakı: Şərq araşdırmaları, 2021. №3, s. 83-90

⁴¹ Shahbazova Sh. Theme of Al-Andalus in modern Arabic literature: Al-Mu’tamid ibn Abbad // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (Серія «Філологія. Журналістика»), - Київ: - 2021. Том 32 (71). № 4, - s. 84-88.

Bu cəhətdən deyə bilərik ki, o, eyni zamanda, dil təəssübkeşi olub və ərəb dilinin dünya dil ailəsində öz yerini tutmasına var gücü ilə xidmət edib.

- Şairin klassik ərəb ədəbiyyatına müraciət etməsi müasir ərəb poeziyasında yenilənmə və qədim ruhun qayıtmasına səbəb olmuşdur. Bununla şair sələfi ilə xələfi arasında əlaqə yaratmağa çalışmış, keçmişi vəfa və hörmətlə təmsil etmişdir. Əbu ət-Teyyib əl-Mütənəbbi onun sevimli şairlərindən olmuşdur. Müdrikliyə və fəlsəfəyə sevgisi şairi Mütənəbbiyə daha çox bağlamışdır. Bu bağlılıq şairin yaradıcılığına həm məzmun, həm üslub, həm də dil leksikası cəhətdən xüsusi çəki qazandırmışdır.

- Şair ictimai və siyasi şeirlərində, mədhiyyələrində, tarixi əsərlərində hadisələri uğurlu bədii təsvirlərlə ifadə etmişdir. Ə. Şövqi bu əsərlərində gözəl qafiyə və bədii təsvir vasitəsilə mövzu ilə ahəngi bir-birinə tam uyğunlaşdırı bilmişdir. Ona kimi ərəb şeirinə lirik janr hakim idisə, şair bu lirik janra öz vətənpərvərlik duyğularını qatmış, məzmun vermiş, onu bir növ epik şeirə bənzətməmişdir ki, bununla da ərəb poeziyasında yeni cığır açmışdır. Bununla yanaşı, şeirlərində xalqın və ərəb millətinin hisslərinin təəcəllisi, özünəməxsus üslubu və axıcı dili şairi istər öz dövrünün, istər əvvəlki dövr şairlərinin içərisində fərqləndirmiş, daha doğma etmiş və “Şairlər əmiri” adını qazandırmışdır.

- Əhməd Şövqi ədəbiyyata sahəsində zirvədə olan zaman 1915-ci ildə II xədiv Abbas Hilmi ilə yaxın əlaqəsinə görə Misir üzərində protektoratlığı elan etmiş Britaniya hökuməti tərəfindən vətəninə sürgün edilir. İngilislər fikirləşirlər ki, onu sürgün etməklə cəzalandıracaqlar, lakin, bu dövrün yaratdığı nisgil, vətən həsrəti onun şair ruhunu daha da şövqə gətirir və Şövqi bu dövrdə yaradıcılığının ən gözəl əsərlərini yaradır.

Misir şairinin sürgün dövrü yaradıcılığı onun poetik cəhətdən azadlığı və poeziyasında yenilikləri ilə təmsil olunur. Əhməd Şövqi bu müddət ərzində İspaniyanın, müsəlmanların və onların mədəniyyətlərinin tarixinə dair kitablarla tanış olmağa və eyni zamanda, tarixi məkanlara - müsəlmanların Sevilya, Kordova və Qranadadakı tarixi abidələrini ziyarət etməyə imkan qazanır. Əhməd Şövqi ömrünün beş illik sürgün dövründə ərəblərin itirilmiş cənnəti

olan Əndəlüsdə millətinin cavidanlıq dastanını seyr etmişdir. Şövqinin Barselonada ərəb və Əndəlüs tarixi kitablarına bağlılığını, onları doyumusuzca oxuduğunu görürük. Əndəlüs ərəblərin şanlı ruhu ilə onu özünə cəlb etmiş, onu yeni bir ərəb ruhu ilə qidalandırmışdır; ərəblərin mədəniyyəti onda istisnasız iftixar hissi yaratmışdır. Beləcə, ərəblərin keçmiş şan-şöhrətinin izinə düşmüş, özünü o dövrün ruhuna salmışdır. Və biz, bu təsir altında qaynayan bulağın “Əndəlüsiyyat”da artıq daşdığını görürük: həmin əsərlərdə ölümsüzlük qazanmış müsəlman abidələrini vəsf edir, Kordova və Qranadadakı abidələri, “Qureyş qartalı” Əbdürrəhman əd-Dəxilil qissəsini nəzmə çəkir, Mötəmidin həyat dastanını özünəməxus üslubda əbədiləşdirir.

- Misir şairinin sürgün dövrü yaradıcılığında vətən həsrətinin ən güclü ifadə olunduğu iki qəsidəsi vardır. Bunlardan biri “Eyvan Kəsra” qəsidəsinin müəllifi böyük Abbasi şairi əl-Buhturiyə nəzirə olaraq yazdığı “Əndəlüsə səyahət” qəsidəsi (*Siniyyə*), digəri Əndəlüs şairi İbn Zeyduna nəzirə olaraq yazdığı “Əndəlüsiyyə” qəsidəsidir (*Nuniyyə*).

- “Əndəlüsə səyahət” qəsidəsində Misir şairi Əhməd Şövqinin Abbasi şairinin ənənəsini davam etdirərək bu mövzuya müraciət etməsi ilk növbədə taleyin rast saldığı oxşar vəziyyətlə bağlıdır: Buhturi də, Əhməd Şövqi kimi bir zamanlar saray şairi olaraq böyük nüfuz qazanmış, sonra mövcud siyasi vəziyyət səbəbi ilə vətəni tərk etmək məcburiyyətində qalaraq saraydan və yaxın adamlarından uzaqlaşmışdır. Hər iki şairi duyğulandırıb şövqə gətirən, sarayda sürdükləri cah-calallı həyatlarını, gəncliyi xatirələrində canlandıran məkan da oxşardır: Buhturi farsların ehtişamlı sarayından qalan Kəsra eyvanı qarşısında vəcdə gəlib duyğularını ifadə edirsə, Əhməd Şövqi qüdrətli ərəb xilafətinin keçmiş calalının bir nişanəsi olan qəsrlər ətrafında dolaşaraq nisgilini dilə gətirir, vətən sevgisini izhar eləyir. Hər iki şair bu cansız əzəmətli abidələrin acı taleyini öz talelərinə oxşatmışdır. Buhturi əsərini qədim abidələrdən ibrət götürmək xətti üzərində qurubsa, Şövqinin şeirinin ana xəttini vətən həsrəti və yurduna qayıtmağın şövqü təşkil edir.

- Ə. Şövqi “nəсіб”in klassik ərəb qəsidəsindəki quruluşundan istifadə edərək, nostalji hissələrini və vətən həsrətini Misir millətinin

firon və ərəb-islam kimliyi ilə səciyyələnən özünəməxsus xarakteri ilə birləşdirmişdir. Bu mənada Əhməd Şövqi ərəb ədəbiyyatı tədqiqatçıları tərəfindən klassik ərəb şairləri ilə bir sıraya qoyulur, onun “Siniyyə” qəsidəsi “ərəb poetik irsinin açarı” hesab edilir və Əhməd Şövqi “bu açarı mənimsəmiş sonuncu şair” kimi dəyərləndirilir.

- Əhməd Şövqi qürbətdə olarkən ibn Zeydunu müsibət və ələmdə özünə qardaş görür, qəlbindəki hissləri əks etdirmək üçün Əndəlüs şairinin “Nuniyyə”sindən istifadə edir, ürəyindən keçənləri həmin qəlibdə yerləşdirir. Poeziyada öz dəsti-xəttini yaratmış Əhməd Şövqi bu qəsidəsi ilə İbn Zeydunun şeirinin dərinliyinə varmağı, ona fərqli baxış, yeni surət və fərdi üslub verməyi bacarmışdır. Ə.Şövqi Əndəlüs şairinin “Nuniyyə”sindən sadəcə model olaraq istifadə edərək, onun minvalında gözəllikdə, təsvir və məzmununda ondan heç də geri qalmayan sənət nümunəsi yaratmışdır.

- Şairin Əndəlüs dövrü yaradıcılığını ümumi fikirlə ifadə etsək - Əhməd Şövqinin sürgünə qədər qədim ərəblərin böyük şairi, mədhiyyə ustası Mütənəbbi ilə poetik bağlılığı var idisə, Əndəlüs dövründə onun İbn Zeydun, Buhturi kimi şairlərlə bağlılığını görürük. Hər halda, Ə. Şövqi özünəməxsus sehrli ahəngi ilə klassik ərəb şeir formasında yaratdığı əsərləri ilə qürbətdə də qədim şairlərə bağlı qalmışdır.

- Əhməd Şövqi “Əndəlüs şahzadəsi” əsərində məhz əsirlikdə olmuş Kordova məliki Mötəmid ibn Abbadın həyatını seçib qələmə almaqla özünün İspaniyada keçirdiyi sürgün həyatındakı vəziyyətini əks etdirməyə çalışmışdır.

- Əhməd Şövqinin sürgün dövrü yaradıcılığı Əndəlüsə növhə xarakteri daşıyır. Şair bu əsərlərində keçmiş və hazırkı zamanı birləşdirmiş, Əndəlüsün növhəsindən öz halının ifadəsinə keçmişdir. Əndəlüsdə tarix yaratmış əcdadlarının fəzilət və əxlaqi keyfiyyətlərinin ifadəsi ilə yanaşı vətən sevgisi və nisgilinin əlvan təsvir vasitələri ilə tərənnümü şairin əsərlərinin oxucunun qəlbinə yol tapmasına səbəb olmuş və onları ölümsüz Əndəlüs abidələri kimi sədası ilə nəsillərin qulağında hələ uzun zaman səslənəcək əbədiyyət nəğməsinə çevirmişdir.

Dissertasiya işinin mövzusunə dair müəllifin dərc olunmuş elmi əsərlərinin siyahısı:

1. Əhməd Şövqinin poetik irsi // “Elmin müasir nailiyyətləri” mövzusunda VII beynəlxalq elmi konfransın (Bakı ş., 23-24 oktyabr 2014-cü il) materialları, - Bakı: Avropa, - 2014, - s. 59-61
2. Əmir əş-şüəra Əhməd Şövqinin sürgün dövrü yaradıcılığı // III International Scientific Conference of Young Researchers (Qafqaz University / 17-18 Aprel 2015-ci il) / Proceedings - 2nd book, - Bakı: Qafqaz University, - 2015, - s.1205-1207
3. Şairlər əmiri Əhməd Şövqi şeiriyyətinin xüsusiyyətləri // “Klassik Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənətinin milli özünütdədiqdə və Mərkəzi Asiyadakı mədəni tərəqqidə yeri” Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin yaradılmasının 80-ci ildönümünə həsr olunmuş Beynəlxalq elmi konfransın materialları (23-25. XII. 2020), - Bakı: Elm və Təhsil, - 2020, - s. 227-229.
4. The role of Ahmed Shawqi's dramaturgy in the development of modern Arabic literature // The Role of Oriental languages in intercultural communication. International Online Conference (20-21 November 2020), - Toshkent-2021, – s. 492-497.
5. Misir şairi Əhməd Şövqinin şeir yaradıcılığı // “Akademik Vasim Məmmədəliyevin ilahiyyat və şərqşünaslıq elmlərinə verdiyi töhfələr” mövzusunda respublika elmi konfransın materialları, - Bakı: Nurlar, - 2021, - s. 392-403.
6. Əhməd Şövqinin qürbət şeirlərində Buhturi “Siniyyə”sinin təsiri // - Bakı: Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq, - 2021/1, s. 95-100.
7. Leyli və Məcnun qissəsi: Nizami Gəncəvi və Əhməd Şövqinin əsərlərinin müqayisəli tədqiqi // - Bakı: Dil və ədəbiyyat (ADU), - 2021. XI Cild, №1, - s. 76-86.
8. Şövqiyyat: Əmirüş-şüəra Əhməd Şövqinin Divanı // Poetika.izm, - 2021. №1, - s. 28-34.
9. Theme of Al-Andalus in modern Arabic literature: Al-Mu'tamid ibn Abbad // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (Серія

«Філологія. Журналістика»), - Київ: - 2021. Том 32 (71). № 4, - s. 84-88.

10. Əhməd Şövqinin nəsrə yazılmış “Əndəlüs şahzadəsi” pyesinin ideya-məzmun xüsusiyyətləri // - Bakı: Şərq araşdırmaları, 2021. №3, s. 83-90.

11. İntibah dövrü Misir ədəbiyyatı və Əhməd Şövqi //- Bakı: Şərq araşdırmaları, 2022. № 5.

12. Əhməd Şövqinin Əndəlüs şairi İbn Zeydunun “Nuniyyə”sinə nəzirəsi: “Əndəlüsiyyə” // Bakı: Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq, 2022. №1, s.125-132.

Dissertasiyanın müdafiəsi 11 iyun 2024-cü il tarixində saat 14:⁰⁰-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən FD1.18 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1143, Bakı şəhəri, Hüseyn Cavid prospekti 115, Akademiya şəhərciyi, Əsas bina, VII mərtəbə, akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun akt zalı.

Dissertasiya ilə AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 8 may 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 06.05.2024
Kağızın formatı: A5
Həcm: 43706
Tiraj: 100